

Ватаманюк Галина Петрівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри теорії та методик дошкільної освіти,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
galinavatamanuk@gmail.com

СОЦІАЛІЗУЮЧИЙ ЕФЕКТ ЗАНЯТЬ У ЦЕНТРІ ПРИГОТУВАННЯ ЇЖІ ЗА ПРОГРАМОЮ «КРОК ЗА КРОКОМ»

***Анотація.** У статті висвітлено окремі аспекти соціалізації дошкільника, концептуальні засади програми всебічного розвитку дитини від народження до 12 років «Крок за кроком». Описано педагогічний потенціал занять у центрі приготування їжі щодо соціального розвитку дошкільника.*

***Ключові слова:** дошкільники, соціальний розвиток, програма «Крок за кроком».*

***Annotation.** The article highlights some aspects of preschooler socialization, the conceptual principles of the «Step by Step» comprehensive development program of a child from birth to 12 years old. The pedagogical potential of classes in the cooking center regarding the social development of preschoolers is described.*

***Key words:** preschoolers, social development, «Step by step» program.*

Вступ. Істотні зміни в житті суспільства, зумовлені швидким розвитком його інформатизації та технологізації, ситуаціями постійної «турбулентності» й соціального неспокою в країні, посилюють науковий інтерес до вивчення людини, її можливостей діяти у швидкоплинному часі в різноманітних умовах. Невміння взаємодіяти, домовлятися, поступатися, агресія та нетерпимість загрожують світові як і небезчесна зброя. Особливої гостроти проблема

соціалізації набуває в дошкільному віці. Як зазначила у своїй статті К. Суятинова, період дошкільного дитинства в соціологічній, педагогічній і психологічній науках, розглядається як «період первинного фактичного становлення особистості» (О. Леонт'єв), етап формування суб'єкта діяльності, спілкування й пізнання (О. Кононко, В. Кузьменко, С. Кулачківська, Т. Піроженко), інтенсивного розвитку волі, становлення моральних уявлень та форм суспільної поведінки (А. Богуш) [8, с. 282]. У дошкільному віці закладаються підвалини основ світосприйняття та гуманістичних моральних цінностей, встановлюється зв'язок дитини з провідними сферами буття: світом людей, природи, предметним світом, відбувається залучення до культури, суспільних цінностей, закладається фундамент здоров'я. У цей період дитина отримує початкові знання про суспільне довкілля, у неї починає формуватися певне відношення до людей і праці, виробляються навички та звички моральної поведінки, формується характер.

В стані війни діти дошкільного віку належать до найвразливішої категорії населення. Перебуваючи в небезпеці, у тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес її повноцінної соціалізації. Діти, які вимушені бути переміщеними із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою соціальної адаптації, перебуваючи в нових соціальних умовах.

Соціалізація (лат. *socialis* — громадський, спільний) – один із шляхів вирішення проблеми спільного буття дитини в соціумі. У цьому сенсі проблема соціального розвитку дітей і молоді є актуальною, що зумовлює пошук ефективних методик, розробки освітніх програм, використання вітчизняного і зарубіжного педагогічного досвіду з метою підготувати особистість до повноцінного життя в такому динамічному суспільстві.

Як процес становлення особистості, соціалізація досліджується у філософії, соціології, соціальній психології та педагогіці, при цьому кожна з наук акцентує увагу на певному аспекті цього процесу, залежно від специфіки наукового

пошуку. У філософії, соціалізація розглядається як «процес операційного оволодіння набором програм діяльності та поведінки, характерних для тієї чи іншої культурної традиції; як процес інтеріоризації індивідом знань, цінностей і норм, що відбиваються в означених програмах, процес засвоєння та активного відтворення людиною соціального досвіду, включення індивіда в соціальні стосунки; розвиток соціальної природи чи характеру індивіда, підготовка людини до соціального життя» [6, с. 13; 9]. Результатом соціалізації є соціальний розвиток. У соціальній психології це поняття трактується як процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві. У процесі соціалізації в людини формуються соціальні якості, знання, вміння, навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин. Людина долучається до групи, намагаючись стати її частиною, осягнути почуття «Ми» і почуття «Я» серед «Ми», що позбавляє самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукає до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду [7, с. 56]. У педагогіці сутність цього процесу розглядається як комплексний процес та результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, моралі, традицій тощо) на основі її діяльності, спілкування і відносин, обов'язковий чинник розвитку особистості [5, с. 170].

Соціалізація сприяє гармонійному розвитку, засвоєнню норм та установок, необхідних для того, щоб стати повноцінним і рівноправним членом свого соціального середовища.

Мета статті – висвітлення педагогічного потенціалу занять в Центрі приготування їжі щодо соціалізації дошкільників за освітньою програмою розвитку дітей від народження до 12 років «Крок за кроком».

Результати дослідження. Проблема соціалізації особистості дошкільників є однією з базових у педагогіці та віковій психології, оскільки її результативність визначає можливість особистості успішно навчатися в школі, активно діяти у суспільстві. Сучасними ученими досліджено різні аспекти проблеми соціалізації

особистості в дошкільному дитинстві: сутність і зміст поняття «соціальна компетентність» дошкільника, вікові особливості, чинники, форми, методи, принципи соціалізації дошкільників тощо. Пріоритетну ж роль у формувальному процесі відведено закладу дошкільної освіти як соціальній інституції, де створено умови для особистісного розвитку дитини, вправлення в соціальній поведінці, формування гнучкості, здатності пристосовуватися до оточення.

Особливу роль соціальному розвитку дошкільників відведено в новому Базовому компоненті дошкільної освіти (2021 р.), освітньому напрямі «Дитина в соціумі» (автор-розробник О. Косенко), мета якого – формування в дітей соціально-громадянської компетентності, що є складовою їхнього особистісного зростання в період дошкільного дитинства. Соціально-громадянську компетентність дитини тут розглянуто як здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посиленої участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення спільного життя [1].

До індикаторів сформованості означеної компетентності віднесено: емоційно-ціннісне ставлення до явищ суспільного життя, сформованість знань про суспільство, символи, традиції, норми моралі тощо; навички емоційної саморегуляції, співжиття, поведінки [1]. Однак, вироблення у дітей звички до дотримання моральних правил і норм поведінки, виховання культури спілкування та спільної діяльності, забезпечення умов для соціально-морального розвитку дошкільників – далеко неповний перелік завдань соціального розвитку особистості, однак реалізація саме цих завдань спонукає науковців і педагогів-практиків до створення альтернативних методик, технологій, виховних систем, освітніх програм, впровадження яких в освітній процес сприяло б формуванню вмінь адекватно спілкуватися з близькими, однолітками і дорослими; навичок прояву соціальної зрілості у єдності її мотиваційного (хочу), когнітивного (знаю) і поведінкового (вчиняю) компонентів; орієнтуванню дитини в навколишньому предметному світі, формуванню уявлення про себе, навколишнє життя, власну діяльність, суспільне життя тощо.

Програма всебічного розвитку дитини «Крок за кроком» (Step by Step) – могутній засіб для виховання активних громадян відкритого демократичного суспільства XXI століття. Розроблена Центром розвитку дитини Джорджтаунського університету (США), який входить до Інституту відкритого суспільства (м. Нью-Йорк), заснованого Джорджем Соросом у 1994 році за підтримки Міжнародного центру розвитку дитини (м. Вашингтон, США), вона й досі є популярною у всьому світі (в Україні в тому числі) і затребуваною як альтернатива соціального розвитку зростаючих поколінь, оскільки спрямована на впровадження цінностей та принципів демократії в освітній процес дітей віком від народження до 12 років, перетворення їх в активних громадян суспільства. У закладах дошкільної освіти України на часі функціонують групи, які працюють за програмою «Крок за кроком», або з використанням її елементів.

Програма «Крок за кроком» базується на переконанні того, що розвиток дітей відбувається в унікальний та індивідуальний спосіб. У заклад освіти вони приходять із власними інтересами та потребами, індивідуальними стилями навчання і здібностями. Розвиткова перспектива створює основу для розуміння й поваги до природного розвитку дитини. Вона містить в собі ідеї про те, що діти дошкільного віку є активними учнями, які постійно засвоюють нову інформацію про навколишній світ через ігри; проходять передбачувані етапи розвитку; залежать від інших в емоційному та пізнавальному розвитку через суспільну взаємодію; є унікальними індивідуальностями, які ростуть і розвиваються з різною швидкістю [3].

У програмі йдеться про те, що дитина повинна вміти приймати зміни, бути ініціатором змін, критично мислити, здійснювати вибір, обґрунтовувати і розв'язувати проблеми, мати розвинену уяву, піклуватися про навколишнє середовище. Концептуальними засадами програми стали: індивідуалізація, допомога дітям в утвердженні їх як особистостей та планування діяльності, організація центрів активності, участь сім'ї у роботі закладів освіти тощо. Багатоманітність підходів до виховання дітей дошкільного віку розкриває широкий простір для ініціативи дитячих закладів освіти, сприяє оптимізації їх

системи, відповідає принципу демократизації системи дошкільної освіти, забезпечує вихователям право на творчість в організації освітнього процесу, формує передумови для залучення до нього сім'ї, громадськості [10].

Маючи певний досвід роботи за цією програмою (ЗДО №20 Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області) слід зазначити, що ідеї програми «Крок за кроком» співзвучні з ідеями вітчизняних освітянських ідей про індивідуальний підхід до навчання й виховання дитини, забезпечення права вибору діяльності за інтересами й потребами, розвиток нового типу стосунків садка, школи та сім'ї на основі партнерства, принципи гуманізації, природовідповідності, інтегративності, конструктивізму і науковості. Чимало ідей означеної програми інтегрували в у вітчизняні освітні програми для дошкільників «Впевнений старт», «Дитина», знайшли втілення в роботі нової української школи, зокрема – посилена увага до інтерактивних методів навчання і виховання (ранкові зустрічі і кола вітань, імпровізовані дітьми розваги, інтегрований підхід до вивчення тем змістових напрямів освітніх ліній, можливість самостійного вибору теми для вивчення (дошки вибору), залучення дітей і батьків до виготовлення іграшок, книг, музичних інструментів-іграшок, обладнання розвивальних осередків, впровадження тематичних проєктів різної тривалості, спільна робота з батьками (ведення щоденників зворотного зв'язку із ними), стенду настроїв членів групи, спільні з батьками свята і розваги, туристичні походи у вихідні дні), навчання через гру, що є основною роботою, яка допомагає формулювати ідеї, застосовувати їх на практиці, розвивати навички.

Велика увага у Програмі приділяється і роботі з книгою. Її переглядають, слухають, читають, створюють самотужки, малюють ілюстрації, пишуть тексти, її презентують на спеціально-організованих виставках, конкурсах тощо. Завдяки залученню сім'ей до навчання і виховання, діти позитивно ставляться до закладу освіти, різних видів діяльності в ньому. Усвідомлюючи сутність і зміст освіти своїх дітей, батьки з розумінням ставляться до очікувань щодо своєї дитини, а також шукають шляхи підтримки її розвитку. Спосіб спілкування вихователя з

дітьми і батьками впливає на те, чи вдасться їм бути фасилітаторами процесу навчання дітей. Тому для педагога важливо добре знати членів родини для того, щоб вони могли співпрацювати в одному руслі, сприяючи розвитку дітей. Стиль спілкування учасників освітнього процесу має великий вплив і на самооцінку дитини. Вміння слухати її з увагою та розмовляти з повагою вартує часу й зусиль.

Особливістю програми «Крок за кроком» є й те, що вона передбачає організацію освітнього середовища, яке дає можливість кожному досліджувати матеріали, здійснювати свідомий вибір та відчувати успіх. Вплив середовища на розвиток людини розглядалося як у працях класиків зарубіжної педагогіки К. Гельвеція, Я. Коменського, Р. Оуена, Ж. Руссо, так і в дослідженнях вітчизняних педагогів і громадських діячів – Г. Сковороди, В. Сухомлинського, Д. Ушинського та інших.... Більшість науковців під середовищем розуміють багаторівневу систему умов / обставин / чинників / можливостей, що визначає забезпечення оптимальних параметрів діяльності певного суб'єкта в усіх аспектах – цільовому, змістовому, процесуальному, результативному, ресурсному [4, с. 170 - 171]. Такий підхід визначає важливу тезу про те, що процес соціалізації в середовищному підході розглядається у зв'язку з розумінням сутності соціально-виховного процесу, основними учасниками якого є об'єкти і суб'єкти, що забезпечують успішність соціального розвитку.

Освітнє середовище за програмою «Крок за кроком» (група, майданчик) – це безпечне місце, де діти можуть відкривати і досліджувати свій природний світ. Вихователь зосереджує увагу дітей і допомагає їм вчитися через гру в ньому. Він планує освітнє середовище і роботу в ньому таким чином, щоб воно забезпечувало індивідуалізацію навчання. Обладнання, матеріали, організація групи сприяють розвитку кожної дитини, а види діяльності відповідають інтересам і рівню її розвитку. На основі спостережень за дітьми педагог адаптує матеріали та види діяльності, щоб врахувати різноманіття їхніх потреб та інтересів. Індивідуалізація навчання дає можливість дітям розвиватися у власний спосіб. В особистісно-орієнтованому середовищі діти мають можливість

експериментувати, вирішувати проблеми та здійснювати вибір у процесі навчання.

У групі, яка працює за програмою «Крок за кроком» обладнують такі центри: мистецької діяльності; центр гри з блоками; центр приготування їжі; центр сюжетно-рольової гри та драматизації; центр музики; центр маніпулятивних ігор і математики; мовний центр; центр природи та дослідів; центр гри з водою та піском. У кожному центрі розміщується достатньо матеріалів, щоб одночасно кілька дітей могли ними користуватися. Центри діяльності стають лабораторіями для навчання, ініційованого дітьми через гру та взаємодію з матеріалами. Вони дають дітям можливість самостійно індивідуалізувати освітній процес, виходячи з власних навичок та інтересів.

Наприклад, в центрі мистецтва одна дитина буде рвати папір, а інша вирізати з нього цікаву фігурку. В центрі маніпулятивних ігор одна складає картинку з чотирьох дерев'яних кубиків, тоді як інша – захоче скласти картонну головоломку з двадцяти кубиків.

Керівництво вихователя полягає в заміні матеріалів по мірі того, як діти розвиваються, набувають навичок, як змінюються їхні інтереси, у підготовці більш складних матеріалів, що ускладнює завдання, в допомозі дитині за потреби. Саме центри діяльності забезпечують таку організацію дітей, де можуть відбуватися різні види діяльності одночасно, створюючи умови для вибору й навчання в структурованому освітньому середовищі. У центрах діяльності діти досліджують явища і предмети через гру та знаходять відповіді на свої запитання, розвивають нові концепції через дослідження. За такого підходу, дитина може рости і розвиватися в своєму власному темпі, м'яко проходити всі етапи соціальної адаптації.

Центр приготування їжі є особливим центром для засвоєння дітьми інтегрованих знань із природи (овочі, фрукти, свійські тварини та їх користь для людини), географії (яка країна є батьківщиною фрукту, овоча, страви), валеології (користь їжі для людського організму, чому їжу варять, печуть; вплив певних продуктів на ріст тіла та розвитку мозку), математики (вимірювання, вага,

кількість, рахунок, частини, форма тощо).

Соціалізуюча роль занять у центрі приготування їжі полягає в тому, що тут діти спілкуються між собою та з дорослими; вчаться ділитися один з одним інструментами роботи, продуктами; працювати в парі; дослухатися порад іншого; пояснювати, демонструвати свої емоції щодо смакових якостей приготовленої страви чи окремих продуктів; дякувати за допомогу, пораду. Також діти вчаться дотримуватися черговості, передаючи продукт, який потрібно підготувати для страви, ділитися кінцевим продуктом діяльності, слідкуючи за тим, щоб кожному дісталася його порція. Готуючи страву діти усвідомлюють, що вподобання в тому числі й смакові у кожної людини різні і з ними потрібно рахуватися (комусь подобається смак какао, а комусь – ні). Діти можуть вивчати набори продуктів, які вживають у їхній сім'ї, їх користь чи шкоду, дізнатися про смаки різних націй із запропонованих наборів продуктів.

Приготування їжі є для дітей реальним, взятим із життя заняттям, це своєрідна трудова діяльність (чистять, миють, ріжуть, прибирають), навчальна (закріплюють знання із різних освітніх ліній, ознайомлюються із новими), естетична (прикрашають страви, сервірують стіл тощо). Саме діяльність виступає головною умовою пізнання дітьми соціальної дійсності, що уможливорює можливість засвоєння знань, умінь і навичок, виявлення свого ставлення до засвоєного, набуття практичних навичок взаємодії з оточуючим довкіллям. Науковиця О. Максимова називає спільну діяльність, «школою передачі соціального досвіду». Не через слово, а через включення в неї дошкільник бачить і розуміє, як пов'язані між собою люди, як вони взаємодіють, які правила, норми, закони роблять цю взаємодію найбільш сприятливою [2, с. 41]. Під час спільної з дорослими діяльності дитина має змогу спостерігати за ними в природних умовах. Діяльність дозволяє дошкільнику бути самостійним у пізнанні соціуму (відстоювати своє право на дію, самій її апробувати), створює умови для формування моральних якостей – відповідальності, подільчivosti, чесності, товарищкості, що характеризують дитину як соціальну істоту.

Ознайомлюючись зі стравами, готуючи їх, діти дізнаються про інших людей

через особливості регіональної та національної кухні (у групі можуть перебувати діти з інших регіонів України, тимчасово-переміщені особи, діти, які перебували за кордоном). Використовуючи книжки та розповіді, вихователь може пояснити дітям, що вареники роблять в усьому світі, хоча вони називаються по-різному, можуть мати різні складові та виглядати по-різному. У групі діти можуть допомагати у приготуванні полуденка, частини сніданку або обіду чи готувати особливі страви для святкового столу. Готуючи вони відчувають відповідальність перед вихователем за доручену справу, відповідальність перед групою однолітків, для яких готується страву, виникає бажання задовільнити усіх і кожного смаковими якостями страви, яка готується. Адже їжа часто є джерелом задоволення для людей і діти можуть віддавати перевагу певним продуктам, коли їм нудно, або коли вони відзначають особливу подію.

Готують діти під керівництвом дорослого і разом із ним за ілюстрованими рецептами. Це можуть бути окремі картки відповідного розміру, папки, книги, стенди. Разом із педагогом і батьками діти створюють каталог національних блюд, можливих для приготування ними в умовах закладу дошкільної освіти. Соціалізуючий ефект мають виставки-ярмарки смаколиків народів світу чи різних історичних епох, улюблених страв дітей, фестивалі родинної кухні, які супроводжуються жартами, співами, руханками; майстер-класи для дітей і батьків від запрошених фахівців чи когось із батьків; відвідування заходів та підприємств, де готують їжу, продуктові маркети (підбір продуктів для задуманої страви), експериментування (нетрадиційне поєднання продуктів харчування); спільні свята, розваги, приготування улюбленої страви іменинника; робота з батьками в Центрі та посиденьки з ними після того. Приготування страви за певним рецептом і пригощання друзів є прийомом заохочення. Самосприйняття дітей підсилюється, коли вони створюють щось реальне. З іншого боку, дратує, коли присвятиш багато часу випіканню пирога, а він не вдається. В цьому випадку діти, аналізують, чому рецепт не спрацював.

Висновки. Отже, соціальний розвиток дошкільника – важлива складова загального розвитку, що інтегрує різні аспекти його виховання. *Програма*

всестороннього розвитку дитини «Крок за кроком», передбачаючи індивідуальний та інтегративний підходи до розвитку особистості, що відбувається через спонтанну й спеціально-організовану дорослими діяльність у відповідному розвивальному середовищі (спеціально-обладнаних Центрах), має великий педагогічний потенціалі щодо соціального розвитку дошкільника.

Заняття у центрі приготування їжі найбільше сприяють формуванню у дітей необхідних у дошкільному віці соціальних умінь і навичок таких, як спільна діяльність, врахування смаків та інтересів інших, праця для інших, задоволення для себе та інших, усвідомлення різноманітності людської спільноти різних рівнів – сім'я, садок, школа, сусіди, нація), оволодіння емпатією (вчиться співпереживати, співрадіти), навчання демонструвати своє ставлення, відношення в доступних формах, виховання працелюбності й відповідальності), що закладає основи соціалізації особистості загалом. Особистість, як суб'єктивна основа соціалізації, набуває індивідуальної визначеності лише завдяки комбінаціям культури, в якій вона включена, виховним впливам.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні потенційних можливостей щодо соціального розвитку дошкільників в інших нетрадиційних освітніх програмах.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження / Упор. : О. Г. Косенчук, І. М. Новик, О. А. Венгловська, Л. В. Куземко. Харків : Ранок, 2021. 240 с. URL: (дата звернення: 30.05.2024).
2. Максимова О.О. Ознайомлення дітей з суспільним довкіллям : навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 175 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/33933/1/%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%281%29.pdf> (дата звернення: 04.05.2024р.).
3. Програма Всестороннього розвитку дитини «Крок за кроком». Сайт «Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». URL:

http://archive.ussf.kiev.ua/comprehensive_child_program/ (дата звернення: 04.05.2024р.).

4. Рудкевич Н.І. Соціалізація особистості – середовищний підхід. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* : зб. наук. пр. - Запоріжжя : КПУ. 2020. № 73, Т. 2. С. 168 - 172. URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/73/part_2/33.pdf (дата звернення: 30.05.2024).

5. Словник термінів і понять сучасної освіти / уклад. : Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна. За заг. ред. Л. М. Михайлової. Сєверодонецьк, 2020. 194 с. URL: <file:///E:/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/196.pdf> (дата звернення: 30.05.2024).

6. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ : монографія / Н. Гавриш, О. Рейпольська та ін.; за заг. ред. О. Рейпольської. Київ-Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 280 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711895/1/07_%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B0%D0%BB%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%8F_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F_ALL.pdf (дата звернення: 30.05.2024).

7. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Воляннюк, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна, М. О. Кононець, О. В. Москаленко, О. І. Боковець, Б. В. Андрійцев ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/14a82805-7b31-4866-8059-fc640a894488/content> (дата звернення: 30.05.2024).

8. Суятинова К. Соціалізація дітей дошкільного віку в умовах війни. *Актуальні питання гуманітарних наук.: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* - Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 63. Том 2. С. 281–286. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/63_2023/part_2/46.pdf

(дата звернення: 30.05.2024).

9. Філософія: словник термінів та персоналій / В.С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ : КВІЦ, 2020. 274 с.

https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3551/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D1%85%D0%B0%D1%80_%D0%9C.%C2%A0%D0%90.%D0%A4%D0%9B%D0%9E%D0%A1%D0%9E%D0%A4%D0%AF.%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%282%29.pdf (дата звернення: 30.05.2024).

10. Філософія програми всебічного розвитку дитини. Сайт «ОСВІТА. UA». URL : <https://osvita.ua/school/method/upbring/1783/> (дата звернення: 11.03.2024р.).